

A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században.

(Második és befejező közlemény.)

Midőn a királyválasztó országgyűlés ideje elérkezett (1587. jun. 30.) a kitűzött terminus napján Zamoiski nagyszámú kíséretével, a kisenemesség ezreivel elfoglalta az ország marsalja által nekik kijelölt helyet. A sík mezőség másik részén a Zborowskiak és Gorka állították fel 10,000 főnyi zsoldos seregüket, Miksa főherczeg zászlaja alatt. A többi pártokhoz tartozók és a pártonkivüliek pedig a két tábor között, vagy Varsóban tartózkodtak. A lithvánok a Visztula jobb partján maradtak, a többiektől elkülönítve, várakozó helyzetben.¹⁾

Egy futó pillantást vetve a pártokra, látjuk, hogy az osztrák párt a leghatározottabb és megállapodott czéllal jelent meg a választó gyűlésen; míg a vele szemben állott Habsburg-ellenes pártnak még csak közös királyjelöltjük sem volt.

Az osztrák-ellenes párt több királyjelölt között oszlott meg. Anna özvegy királynő nővére fiának, a svéd királyfinak toborzott pártot, nem kimélve semmiféle áldozatot.²⁾ A svéd királyi udvarnak régóta táplált kedvencz eszméje volt, hogy a trónörököst, Zsigmondot, a lengyel trónra juttassa, a miért is — a dynastia protestáns volta daczára — eleitől fogva katolikus vallásban neveltették, s lengye-

¹⁾ *Heidenstein* Reinhold: *Libri rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi* Augusti. 250. l.

²⁾ Még a sajtó terére is átvitték a küzdelmet. *Brutus* Mihály egy Ernest érdekében írott röpiratát kiosztották nyomtatásban az összehívó gyűlésen. *Anna*, az özvegy királyné is íratott *Chwalkowski* Lukács által egy: *Deliberatio de principe Sveciae regno Poloniae praeficiendo* cz. művet. Nyom. példánya meg van a boroszlói könyvtárban.

lül tanították. De időközben a svédországi viszonyok némi változást szenvedtek. III. János félteni kezdte trónját Sudermanlandi Károlytól, s e miatt fiát a trónörököszt maga mellett óhajtotta tartani és nehezen volt rábirható, hogy fiának lengyel királyjelöltségébe beleegyezzen. Sőt midőn meg is választották, alig engedé, hogy útra keljen.

Komoly jelöltekül emlegették az interregnum elején a *Báthoryakat* is. István királynak az volt a vágya, hogy unokaöcsesére Báthory Boldizsárra hagyja a lengyel trónt; azért őt Lengyelországban neveltette, valamint ennek testvérét Andrást is, kit papi pályára szánt és vármiai (ermenlandi) érsekké tett. De István királynak a trónöröklés kérdését még életében megoldani, a lengyel nemesség makacs ellenzése miatt, kik a szabad választásra erősen féltékenyek voltak, nem sikerült. A királyválasztásnál a Báthoryak is elkövették azt a taktikai hibát, a mit a Habsburg-házi jelöltek. Ők sem egyeztek meg előre abban, hogy pártjukat egy zászló alatt egyesítsék, hogy csak egyikök legyen a királyjelölt, hanem hárman versenyeztek nagybátyjuk elárvelt trónjáért.

Mert a lengyelországi Báthory testvéreken kívül az ifjú erdélyi fejedelem *Báthory Zsigmond* is vágyakozott a lengyel királyságra; tett is lépéseket érdekében sógoránál, Zamoiskínál, s ennek nejeinél, az ő testvérénél Báthory Grizeldisnél, kifejezván, hogy, a mennyire tőle telik, anyagi áldozatokra is kész; serényen járatta a követeket Lengyelországba s küldött a választásra is követséget Erdélyből; de számbavehető pártot toborzani képes nem volt.

Több kilátással kecsegtették magukat a Lengyelországban növekedett Báthoryak, első sorban *Boldizsár*, kit István király még életében meg akart választatni; de a kinek jelöltsége szintén mihamar háttérbe szorult.

Báthory András bibornok is, nagybátyja halálának hírére rögtön hazasietett Rómából. Ő is remélte királyválasztatását, de az ő jelöltsége sem volt népszerű. Pártjához tartozott eleinte az ország marsalja Opalinski, a krakkói starost, Ostrogski Konstantin herceg s több előkelő nemes, a kik István király iránt érzett hálájukat családjára is kiterjesztették. Őt ajánlotta a török szultán, s csak az ő mellözése esetére, másodsorban a svéd trónörököszt, Váza Zsig-

mondot. ¹⁾ De a hatalmas osztrák párttal diadalmasan megmérkőzni neki sem lehetett reménye, s így maga közé egyesíteni az osztrák-ellenes pártot ő sem volt képes.

Az osztrák párt mindent elkövetett a Báthoryak jelöltségének népszerűtlenné tételére. Gúnyiratokat terjesztettek a nép között, melyekben méltatlan vádakkal illették még a megboldogult István király emlékét is: hogy magyarjaira vesztegette az állam jövedelmeit, elnyomta a híres lengyel szabadságot; az erdélyi fejedelmet pedig azzal gyanúsították, hogy fegyveres erővel készül betörni Lengyelországba, s haddal akarja megszerezni a lengyel királyságot. E vádak, ha hitelre nem találtak is, mindenesetre ártottak a Báthoryak jelöltségének.

A litvánoknak most is külön jelöltjük volt és pedig a muszka czár *Iwanowics* Fedor, kihez a választás folyamán mindvégig ragaszkodtak. Fontos, életbevágó érdekeik fűződtek nekik e jelöltséghez. A moszkovitákkal vívott harcok alatt nekik kellett a legtöbbet áldozniok, szenvedniök; országuk, mint határ-tartomány, a hadseregek valóságos országútja volt. Az oroszok támadása is őket érte első sorban, s az ő országukat fenyegette állandóan. Az évek óta szenvedett károknak, a pusztulásnak s az állandóan fenyegető veszedelemnek az által gondolták leggyökeresebben elejét venni, hogyha a czárt választják meg lengyel királylyá és litván nagyherczeggé. ²⁾ A litván főnemesek azonban, a Radziwillekkel élükön, most is az osztrák párttal tartottak.

Alfonz ferrarai herczeg jelöltsége, mely neki az előbbi interregnum és választás idején egy milliójába került, most alig érdemel említést; számbavehető pártja nem volt.

Nem volt határozott jelöltje a belföldi, az u. n. *Piast*-pártnak sem. ³⁾ Sajátságos, hogy éppen a főnemesek voltak leghevesebb ellen-

¹⁾ Báthory Andrásról írja *Heidenstein*, id. m. 249. l. „Ex omnibus quidem Battoreis nemo magis regno destinebatur, praeterquam enim, quod vivo patruo a tot annis in regno versatus cum linguae, tum hominum atque institutorum majorem, quam caeteri, notitiam haberet, indoles etiam in eo praeclara, magnarum virtutum vel index vel testis, egregia corporis statura, formaque, at prima aetate, plerisque eum commendabant“ . . .

²⁾ *Heidenstein*, id. m. 249. l.

³⁾ *Heidenstein*. 249. l. „indigenam regem major fere pars cupere . . . Zamoiscium etiam potissimum celebrare . . . Inter multos non multi ita eminere sibi eos praelatos aequo animo ferre, plerique possent.

zói a belföldi jelöltségnek. E népszerű eszme a harmadik választásig mindinkább tért hódított ugyan a nemesség táborában; de keresztülvitele a jelen viszonyok között alig volt remélhető. Mert a mint egy lengyel történetíró megjegyzi: *ki versenyezhetett volna a belföldiek közül Ausztria tonna arányaival, Oroszország és Svédország gazdag ígéreteivel.*¹⁾

A köznemesség legfőbb óhaja általában az volt, hogy hazait válaszzanak; de nem akadt ember, a ki a jelöltséget el merete volna vállalni. Zamoiskinak a kisnemesség között nagy népszerűségénél fogva leginkább sikerülhetett volna elnyernie a koronát; de a főnemesség ellenzése mellett polgárháborút felidézni nem akarván, a királyságért versenyezni nem kívánt. A piast-pártiaknak tehát tulajdonképen jelöltjük sem volt, midőn a királyválasztó országgyűlés a varsói mezőn (a lengyelek Rákos mezején) megnyílt.

A nagy választó-tér, melyen 100,000 ember könnyen elhelyezkedhetett, heves vitáknak színhelye lőn. Mint rendesen szokott, most is külön ülésezett a senatus, külön a nemesség. A senatorok a választó-tér közepén épített deszka sátorban (szopa) tanácskoztak, a nemesek gyűléshelyét kolo-nak (kör) nevezték. A választók vajdaságok szerint sátrakban táboroztak. Küldötteik a kolo-ban tanácskoztak saját választott elnökük (a főmarsal) vezetése alatt; a választási föltételeket (pacta conventa) a senatussal együtt kellett megállapítaniok a szopa-ban.

A nemesek kolo-jában néhány nap az összehívó országgyűlés, a „convocatio“ határozatai felett való vitatkozással telt el, mi alatt a tanácsteremben lövés is történt. A Zborowski-párt makacsul védelmezte a hozott határozatok érvényességét; Zamoiski pártja azonban tudni sem akart azokról.²⁾ Az osztrák-párt erőszakos fellépése arra bírta a nemzeti pártot, hogy külön válva tanácskozzanak s így a „kolo konwokacyjne“-vel, az összehívó gyűlés körével szem-

¹⁾ Caro: Das Interregnum Polens im J. 1587. 54. l.

²⁾ Hivatalos lépés és történt Zamoiski és a Zborowskiak kiegyeztetésére; főkép a primás buzgólkodott a czélből a senatusban és azon kívül. Egyik beszéde közölve Mayernél Nr. 11. (Függelék). Nevezetes egyik levele Zamoiskinak ez ügyben (Mayer Függ. Nr. 10.): „Responsum J. Zamoiscii canc. regni et gen. exercitum ducis ad postulationem . . . r. d. archiep. Gnesnensis ad se factam, de subscriptione cuiusdam, in causa Zboroviana pro convocacione exhibiti scripti.“

ben megalakították az u. n. „*kolo przecikonwokacyjne*“-t (az összehívó gyűlés ellenes kört) vagyis a *czarne kolo*-t (fekete kört); feketének nevezvén azt a gyászruháról, melyet a kisnemesség (a lovagrend) István király halálát gyászolva viselt. Amazt az ott maradtak *general-kolo*-nak is nevezgették.

A „fekete-kör“ napról-napra növekedett, a vajdaságok egymásután hozzá csatlakoztak és beléptek abba.¹⁾ De ez a helyett, hogy csilapította volna, még inkább fokozta a *general-kolo* szenvedélyességét, erőszakoskodását. A senatus közvetítése mit sem használt.

A Zborowskiak²⁾ célja az volt, hogy ha látják, hogy kisebbségben vannak, addig húzzák-halasztják a választást, míg a nyári munkaidő miatt a köznemesség haza szállingózik. Nekik zsoldosaiktól e tekintetben nem kellett tartaniok, míg az osztrák tallér és arany tartott.

De Zamoiski is résen állott a nemzeti-párt élén. Nagy erkölcsi erőt kölcsönzött neki az, hogy a legönzetlenebbül viselte magát, saját és rokonai érdekét alárendelte a haza érdekeinek, a maga meggyőződését senkire sem akarta ráerőszakolni, azért is tett le mindjárt eleinte valamelyik Báthory megválasztatásáról. Zamoiski kinyilatkozattatta, hogy a szavazat-többség előtt, essék az bárkire, meghajol; de az erőszakkal bátran szembe száll. A Habsburg-párt zászlóvivői ellenben mindent elkövettek az osztrák jelöltségnek, ha kell erőszakkal is diadalra juttatására. Fennen hirdették, hogy a mit tíz év előtt Miksa császár öregsége és késedelmezése miatt elvesztett, azt most fiai ifjuságuk és gyorsaságuk által visszaszerzik.³⁾

A Zborowskiak a terrorismust a legmagasabb fokra csigázták, a kanczellár hívei közül nem egyet agyonlőttek, sőt Zamoiski egyik fegyverhordozóját az ő közvetlen kíséretében ölték meg. Zamoiski ritkán jelent meg a senatusban is (hová a két párt küldöttei fel-

¹⁾ Bielski Joachim id. m. 17. l.

²⁾ Maga az osztrák-párti Anonymus (Ciampi kiadása 26. l.) azt írja a *Zborowskiakról*, hogy „non modo de mortuo rege, sed et aliis omnibus fuissent suspectissimi, et apud vicinos reges atque principes venditanda in electione opera, *poloni nomini conflassent invidiam et maculam inussissent sempiternam.*“

³⁾ Heidenstein id. m. 248. l. „Vis ab illis (sc. ab Austriacis) timebatur... Neque enim obscure ea res praeferebatur, jamque adeo voces aliquae spargebantur, *quod pater Maximilianus senio et aetate impeditus cunctando amisisset, filios, qui per aetatem possent, celeritate recuperaturos.*“

váltva jártak), nehogy személyes jelenlétével még fokozza az ingerültséget; de amazok mindég találtak ürügyet, a mivel a választás előhaladását hátráltassák.

Egy ízben már csaknem harcra kelt egymással a két párt. A senatus tagjai egyszer csak azt veszik észre, hogy deszka sátruk felé vonúl a Zborowskiak tábora s Gorka előnyomúl ágyúival, hogy a senatust ostromzár alá fogva, kényszerítsék a Habsburg-pártra. A senatorok hirtelen lóra kapnak, Zamoiski is segélyökre siet csapataival s a két sereg csatakészen állott egymással szemben. A primás vetette magát közbe, könnyes szemekkel, az isten nevére kérvén a pártokat, hogy a hazát lángba ne borítsák. Az összezapás elmaradt, de egy Zamoiski-párti, a wladislawi kanonok mégis meg öletett.¹⁾

A senatus azután sem maradt nyugton a féktelen osztrák-párttól, a melynek a senatussal szemben is tanusított erőszakossága sokat ártott a Habsburg-ház ügyének.²⁾ — E miatt a senatus végre arra határozta magát — Zamoiski tanácsát követve, — hogy az eredetileg meghatározott választási helyet odahagyva, közelebb ment ülésezni Zamoiski seregének védszárnyai alá. Kétségtelenül törvénytelen lépés volt odahagyni a felszentelt választási helyet, de a viszonyokban leli nemcsak magyarázatát, hanem mentségét is.

A clerus maga is, a mely sokáig Erneszt főherczeg királylyá választásán csüngött, midőn látta, hogy jelöltjük keresztül nem vihető, inkább akart Zamoiskihoz csatlakozni, mint a velők egy és ugyanazon ház diadaláért küzdő, de irántuk is kiméletlen Zborowskiakhoz. Elhatározó volt a primásnak, Karnkowski Szaniszlónak Zamoiskihoz s a fekete-körhöz való csatlakozása. A pápai követ — úgy látszik — az osztrák-ház részére nyerte meg őt, de Erneszt jelöltsége feladása után, miután az osztrák-párti főkortes Gorka a sena-

¹⁾ Sulicovius id. m. 191. l. A Zborowskiak és Gorka táborából „bellica tormenta in campo versus senatum disposita... vix equos ut quisque poterat in re subita ac tumultuaria scandunt.... Cancellarii etiam exercitus e castris egressus appropinquare coepit.... In ordine stabant.... Archiepiscopus Gnesnensis... rogabat et cum lacrimis obtestabat, ne rempublicam in discrimen adducant.... Occidente sole infestae acies mora interjecta tepefactae, ad suas stationes redierunt“

²⁾ Fenyegették őket „de castigandis et corrigendis senatorum exorbitantiis.“ (Mayer id. m. 48. l.)

tusban még személyét is megtámadta, határozottan osztrákellenes állást foglalt el.¹⁾

Igy a „fekete-kör“, miután határozott fölényre jutott, erélyesen sürgette a választás megejtését. A szavazás megkezdése előtt régebbi szokás szerint a külföldi követeket, a királyjelöltek követeit kellett kihallgatni. Mindkét párt megegyezett abban, hogy a külföldi követeket a senatus előbbi tanácskozó termében hallgatják ki. Terminusul arra aug. 14 és 15-ét tűzték ki.

Legelőször a pápa követe, Capuai Hannibal lépett a rendek elé, a ki az osztrák jelöltséget támogatta s beszédében mindenképp előtérbe hozta a katolikus fejedelem választását sürgette.²⁾

Másodszorra a császár, a spanyol király, a német birodalom, a brandenburgi választó s a négy főherceg követeit hallgatták ki, kik mindannyian a Habsburg-ház mellett buzgólkodtak és érveltek. E követségek élén az ügybuzgó Pawlowski Szaniszló olmüezi püspök állott, a ki származására nézve lengyel volt s jól beszélt lengyelül, bár oratióját latinul tartá.³⁾ II. Rudolf császártól ő két instructiót kapott, egy nyilvános s egy titkos utasítást. Az előbbi értelmében a főhercegek ajánlásában nem kellett különbséget tennie; a titkos instructio szerint első sorban Erneszt választatása érdekében kellett buzgólkodnia.⁴⁾ Hogy Pawlowski mégis mint a Miksa főherceg pártján álló jelenik meg (bár beszédében mind a négy főherceget ajánlja), megmagyarázza az a körülmény, hogy Erneszt pártja időközben felbomlott. Lendületes szónoklatában a fősúlyt a főhercegek Jagello-vérből való származására fektette, s arra, hogy a lengyel rokon cseh nyelvben járatosak; azután az osztrák-háznak mindenféle áldásthozó uralmát magasztalta s Lengyelországnak Magyar- és Csehországgal leendő szorosabb kapcsolata előnyét fejtegette;⁵⁾ végül a fényes ígéretek hosszú sorozatát számolta elő, többek között, hogy 800,000 arany forintot ajánlanak fel az ország szükségleteire, hogy

¹⁾ Heidenstein id. m. 283. l. *Ciampi* kiadásában az Anonymus 37. l. tárgyalja.

²⁾ A nuntius beszédét kiadta Mayer id. m. Függelékében 312. l.

³⁾ Mayer id. m. Stanislaus Pawlowski stb. cz. munkájában.

⁴⁾ Az instructiókat kiadta Mayer „Stan. Pawlowski stb.“ műve Függelékében — a nyilvánosat 246. l. a titkosat 263. l.

⁵⁾ *Pawlowski püspök oratiója* ki van adva Mayer id. m. 318—330. l.

a hivatalokat és méltóságokat nem fogják külföldieknek osztogatni (kivéven a katonaiakat), a törökkel a békét fenntartják, háború esetén azonban a császár és a pápa hajlandó az egész kereszténységet felhívni segítségül; a választandó király évenként ötven nemes ifjút saját költségén a külföldre fog küldeni, hogy ott azok a hadi tudományokban kiképeztessenek stb. stb.

A főkövet után a többi német követek is lelkesítő szónoklatokat tartottak a főhercegek érdekében.

Harmadszorra az orosz czár követei szónokoltak, a czár királylyá választása s az Oroszországgal kötendő szövetség előnyeit fejtegetve.¹⁾

Az erdélyi fejedelem, Báthory Zsigmond, tekintélyes számú követsége élén a főkövet Kovacsóczy Farkas, erdélyi kancellár, szép szónoklata mint gyászos emlékbeszéd hangzott a nagy király, Báthory István felett, már nem annyira a Báthory-családból való választást, mint inkább érdekeik kimélését kérvén. Szónoklatában mindekelőtt megczáfolja és visszaútasítja az erdélyi fejedelem ellenséges szándékairól, fegyveres erővel leendő fellépéséről költött rágalmakat és álhíreket; aztán meleg szavakkal ecseteli a boldogult István király szeretetét és érdemeit s Erdélyország áldozatkészségét és barátságát a lengyelek iránt; végül a Báthoryak s a lengyelországi magyarok érdekeinek védelmére kéri a rendeket. Szónoklata nagy hatást tett; „csoda, mely nagy affectussal hallgatták“; István király dicső emlékének felidézése könnyeket csalt a rendek szeméibe; de a szívhez szóló szónoklat a Báthoryak jelöltségének reménytelenségén immár nem változtathatott.²⁾

Másnap (aug. 15-én) a svéd követek következtek, a kik szónoklatukat tiltakozással kezdték az ellen a sérelem ellen, hogy a czár követei előbb hallgattattak ki, mint ők. Kiemelték trónörökösüknek, Zsigmondnak, Jagello-vérből való származását, magasztalták erényeit, vázolták az előnyöket, melyek Lengyelországra ő általa s a Svédországgal való kapcsolatból háramlanék (többek közt, hogy Lengyelország tengeri hatalommá válnék). Éles kifakadásban törtek ki

1) Beszédjüket ismerteti Caro id. m. 90. l.

2) „Oratio nomine principis Transylvaniae in generali conventu habita“ a bp. egyet. könyvtár kézíratai közt s kiadva Mayer id. m. Függelék 333—345. l. Magyar fordításban ld Kovacsóczy Farkasról írt munkámban (M. Tört. Életrajzok 1891. I. f.)

a moszkoviták ellen. Ne higgyetek — úgymond — eme követek ígéreteinek, őket azért odahaza vesszővel és kancsukával fogják várni.¹⁾ A két jelölt összehasonlításában — mondja Caro — a svéd követek szerint *Zsigmond angyal, a csár ördögi szörnyeteg, amaz a fénylő nap, ez a sötét éjszaka.*²⁾

Itt volt az ideje, hogy Zamoiski is pártot valljon, a további habozás most már ártalmára lett volna a szabad választás féltékenyen őrzött ügyének. Az osztrák követek s magok a Zborowskiak mindent elkövettek, de hiába igyekeztek őt gazdag ígéreteik által eltántorítani. Sajnálattal látta a nemzeti párt eme kiváló vezérférfia, (a ki most s még utóbb egy pár évtizedig Lengyelország sorsának legfőbb intézője, első államférfia s hadvezére, s legönzetlenebb hű fia volt), hogy belföldi király választásáról szó sem lehet; de határozni annál nehezebb volt, mert jól tudta azt, hogy az ő vállán nyugszik a haza védelme s a legnagyobb felelősség. Midőn a nemzeti király választásának reményei eloszlottak, s a Báthoryak jelöltségének diadalra juttatása kivihetlenné vált, nem volt más választása, mint a két legerősebb párt valamelyikéhez, az osztrák- vagy a svéd-párthoz való csatlakozás. A német követek s magok a Zborowskiak (halálos ellenségei) is mindent elkövettek, hogy őt pártjokra nyerjék; fényes ígéretekkel, gazdag ajánlatokkal kecsegtették; de szilárd meggyőződésén s megvesztegethetetlen, tiszta jellemén minden törekvésük hajótörést szenvedett.

A svéd királyfi pártjától, politikai multjánál s elveinél fogva, nem választották el őt oly éles ellentétek, mint a német párttól. De ez a jelöltség sem elégítette ki annyira az ő hazafiúi vágyait és törekvéseit, hogy kész-örömezt csatlakozott volna ahoz. Ez a párt is mindent elkövetett, a mi tisztességes eszközökkel lehetséges volt, az

¹⁾ A svéd követek oratioja Mayer-nél 350. l. „Horum (sc. Moschovitarum) legati... temere et simulatis verbis promittunt... si quidem domum reversi... nudi flagris vapulabunt, vel tibiaram fustibus pulsandarum supplicio afficientur, usquedum tremidi marescant, carne ossatenus putrefacta. Sic suos legatos munere defunctos aliquoties Moschovia honoris loco tractavit...”

²⁾ Id. m. 92. l. De családik Caro, midőn azt mondja, hogy a beszédnek az a hatása volt, hogy a csár egészen kiesett azáltal a jelöltségéből. A pártok állásán a beszédek mit sem változtattak. A litvánok azután is épügy ragaszkodtak a csárhoz, mint azelőtt.

ő megnyerésére. Anna, az özvegy királyné, a ki Zsigmond pártját, unokaöccse jelöltségét nemcsak erkölcsileg, de anyagilag is buzgón támogatta (100,000 frtot adván pártköltségre), maga is elkövetett mindent Zamoiski megnyerése érdekében, mert jól tudta, hogy az ő csatlakozása elhatározó volna a párt diadalra juttatására. Zamoiskinak azonban tényleg a svéd királyfi jelöltsége sem volt egészen kedvére való, s midőn a viszonyok alakulása következtében mégis az ő pártjához csatlakozott, azt leginkább azért tette,¹⁾ mert belátta, hogy egyedül a Zsigmond jelöltsége és pártja által képes megakadályozni az osztrák-ház uralomra jutását, a mit az országra nézve a legkárosabbnak és végzetesnek tartott. Az erdélyi követek is, belátván saját ügyök reménytelenségét, a svéd királyfi mellett nyilatkoztak s a Zamoiskival tartott bizalmas értekezleten, Zsigmond királyvá választása esetére, az erdélyiek részéről támogatást helyeztek kilátásba az osztrák-párt esetleges erőszakos fellépése ellen. Zamoiski tehát határozott — és a svéd király pártjára állott.

A „fekete kör“-nek volt immár jelöltje, s miután a senatorok többsége is a svéd királyfi mellett nyilatkozott, semmi sem állott útjában az általános szavazásnak, a mit a primás is erélyesen sürgetett, késznek nyilatkozván Zsigmond „nevezésére“ (A lengyel közjog értelmében ugyanis őt illeté a rendek által királyúl óhajtott jelölt nevének mintegy kikiáltása — *nominatio*, — a nagymarsalt pedig a megválasztottnak kihirdetése — *publicatio* —).

Aug. 19-én korán reggel fegyverben állott Zamoiski serege s a „fekete-kör“ királyválasztásra gyűlt. A lovagrend túlnyomó többsége megegyezésre jutván, délután egy órakor az ország primásával a gnesnai érsekkel élükön kikiáltották Zsigmondot Lengyelország királyává.

Az osztrák-pártot, mely azalatt Miksa főherczeg királyvá választásában állapodott meg, váratlanul lepte meg a bevégzett tény híre. A Zsigmond-pártiak most az osztrák követeket és a Habsburg-pártot visszalépésre akarták bírni; de azok nem tágítottak s a feleletet a követküldésre azzal adták meg, hogy még ugyanazon a napon, a táborukban egyetlen jelen volt főpap, a kiewi címzetes püspök

¹⁾ *Seniawski* E.: „Das Interregnum und die Königswahl in Polen von 1587. (Breslau, 1869.) 59. l.

által ők is nomináltatták és kikiáltották Miksa főherceget lengyel királylyá s ötven ágyulövessel jelezték a szabad mezőn a választás megtörténtét.¹⁾

Volt tehát immár „választott királya“ az országnak kettő is. Mind a két párt Varsóban külön-külön te deum-ot tartott: Zsigmond pártja a primás, a Miksáé Radziwill bibornok celebrálása mellett, mi közben még egyszer kihirdették mindkét pártnál az oltár mellől a választást.²⁾

IV.

A kettős királyválasztás által, — a mi másfél évtized alatt három választásnál immár másodsor ismétlődött, — el volt vetve a polgárháború kockája, miután mindkét párt makacsul ragaszkodott választottjához, s az ellenpárt választását kölesönösen mind a kettő törvénytelennek tekintette. A lengyel közjog szigorú értelmezése szerint tényleg egyik választás sem dicsekedhetett a törvényesség minden kellékével. Egyik sem volt egyhangú választás, minőt a lengyel államjog kívánt. Miksa főherceget az erőszakoskodó kisebbség zsoldosokra támaszkodva választotta, s nem a primás „nominálta“; de legalább a törvényes helyen történt. A másik párton is történt törvénytelenység, pl. a törvényes választási térnek elhagyása; de Zsigmondot legalább a lovagrend túlnyomó része, s a senatus többsége választotta, s az ország erre kiváltsággal felruházott főpapja, a primás kiáltotta és hirdette ki. — A litvánok mindakettő ellen tiltakoztak.

Mindkét párt tisztában volt azzal, hogy illetén viszonyok között a kard fogja eldönteni, hogy ki legyen tényleg a király; min-

¹⁾ Pawlowski jelentése a császárhoz aug. 22-éről (1587) a választásról: „Der Bischof (kiewi) hat sammt allen Volck gesungen das veni sancte spiritus, . . . und ist I. D. Maximilianus rex Pol. m. dux. Litvaniae, dux Russiae, Prussiae, etc. vocirt, u. publicirt worden; u. hat menniglichen ausgeschrien: Vivat! vivat rex M., ad multos annos, ad multos annos! und eine Freude unter allem Volke sich erhoben, das geschütz in die 50. Stükh in offenem feldt los gelassen, u. mehr die Heerdrommeln geschlagen worden, u. ein solches jubilirn allenthalben sich geübet, dass ein Wunder davon zu schreiben wäre“ . . . Heidenstein id. m. 262. l. Ciampi id. m. 40. l.

²⁾ Sieniawski id. m. 65. l.

denki jól tudta, hogy a ki gyorsabb s erősebb lesz, azé leend a korona. Zamoiski sietett is mindjárt megszállani a koronázási szék-várost, Krakkót, a mi egyik fő előnyvé vált a Zsigmond pártjának.

Miksa főherczeg a reá nézve örvendetes hír hallatára rögtön odahagyta Bécsset, megválasztatását még fivérei előtt is titkolván egy ideig. Szept. 19-én már Olmützbe érkezett. Pártja s követei azt tanácsolták, hogy jöjjön rögtön Lengyelországba, azzal hitegetvén őt, hogy személyes megjelenése, ha csak egy kis sereg élén is, elég leend arra, hogy elnémítsa s meghódolásra bírja az ellenpártot. A lengyel követség szept. 25-én szintén megérkezett Olmützbe a választási oklevéllel s Miksa szept. 27-én a székesegyházban ünnepélyesen megesküdött a választási föltételekre, az ú. n. *pacta conventa*-ra.¹⁾

Miksa főherczeg a „választott király“ szept. 29-én elindult Olmützből, hogy elfoglalja a lengyel királyságot s birtokába vegye az országot, melynek kormányzására úgy vélte, hogy „isteni végzet által hivatott.“ — Irt tüstént a primásnak, a kancellárnak, s más országos föméltóságoknak, kifejezván, hogy el van határozva nem tűrni azon megaláztatás ismétlését, melyet a megelőző választás után atyján elkövettek.²⁾ A kancellár válasza nem késett s nagyon nyiltan szólt: ne koczkaztasson a főherczeg olyan kétes eredményű lépést, s azt tanácsolja, hogy várja meg a Wislicában tartandó országgyűlés lefolyását, mert ha fegyveres lépésre határozna magát, mint ellenséget volnának kénytelenek fogadni. — A kancellár nyiltan kifejezte azt a vélekedését is, hogy *bizonyára más szinben tüntették fel előtte a választást és a viszonyokat*, nem a valóságnak megfelelően, mert nem hiheti, hogy azokat jól ismerve, ily végzetes lépésre szánná el magát.³⁾ A primás a császárnak is irt aug. 24-én, hogy tartsa viszsza a főherczeget.⁴⁾

De Miksa nem tágitott s alig 6000 főnyi seregével bevonult

¹⁾ A kiállított oklevél „*Confirmatio iurium et conditionum in electione regis Varsaviae utrinque propositarum, (Actum et datum in summo templo . . . Olomucensi 27. Sept. 1587.) per Maximilianum facta*“, kiadva Mayer-nél id. m. 364. l.

²⁾ „*Nos non passuros tanta nobis, nostraque familiae ignominia, sine nostra culpa, vel ulla unquam vestri laesione, ut taceamus jam nostro charissimo parenti, divo Maximiliano factam ignominiam, im merito, ut inuratur.*“

³⁾ Mayer id. m. 81. l.

⁴⁾ A bécsi cs. k. titkos levéltárban. (Polonica).

Lengyelországba. Hogy a lengyel viszonyokról, s pártja és az ellenséges párt erejéről nem lehetett kellőleg tájékozva, eléggé kilátszik abból, hogy egy ország elfoglalására, mely a Kárpátoktól a Keleti tengerig a Dniesztertől az Oderáig terjedt, elegendőnek vélt ekkora, nem is eléggé válogatott, maroknyi sereget. Azonközben az ellenpárt sem töltötte tétlenül az időt. Zamoiski éjet-napot összetéve, erősítette Krakkót, szaporította seregét s Anna, királyi özvegy, a erélyesen sürgette Zsigmondnak az országba jövetelét.

Az oct. elején tartott wislicai országgyűlésen a két párt fegyveresen jelent meg; Zborowskiék elfoglalták a várost, Zamoiski pedig körülrögzte azt seregével. Az így tartott tábori gyűlés megerősítette Zsigmond királyllyá választását s Miksa párthiveit a haza ellenségeinek nyilatkoztatta ki; Miksát pedig, a ki időközben már átlépte volt a határt, felszólították, hogy rögtön kimenjen az országból s ellene általános hadfelkelést hirdettek; ¹⁾ Zsigmond koronázását pedig nov. 27-ére tűzték ki.

Zsigmond pártját az erejében vetett öntudaton kívül ugyancsak felvillanyozta az a hír, hogy királyuk immár partra szállott és közelget Krakkó felé. Miksa helyzete annál válságosabb volt, mert pártjának nagy része visszahúzódott a viharos események elől; csak azok maradtak talpon, a kik az ő bukásában saját bukásukat is látták, mint a Zborowskiak, Gorka és kíséretük. Miksa, császári bátyja Rudolf részéről is csekély támogatásban részesült e merész vállalatában, a többi főherczegek sem jó szívvel látták, hogy ő, a legifjabb választatott meg közülök. ²⁾

Miksa és pártja csalódtak egymásban — mondja Sieniawski — mindenik többet várt a másiktól s egymást kölcsönösen elámitották. ³⁾

De miután a főherczeg a lengyel határon már belül volt, késő volt a kiábrándulás; a tisztességes visszavonulás útja most már el volt zárva. Az előnyomulásra két útirány kínálkozott: az egyik Nagy-Lengyelország felé, a merre Radziwill tanácsolta, hogy ott, hol pártja

¹⁾ Leges et Statuta 439. l. okt. 13-ról: „prosimy y napominamy... we dwie niedzieli... w powieciach swych ziezdzali sie a ztamtad do Krakowa, jako do ognia biezei...” (Caronál 112. l.)

²⁾ Titkolta is eleinte megválasztatását l. Mayer id. m. 72. l. (jegyzetben.)

³⁾ Id. m. 77. l. „Max sowohl wie seine Anhänger hatten einander gegenseitig getäuscht.

erősebb volt, a régi fővárosban Gnesnában koronáztassa meg magát,¹⁾ a mi által elvághatta volna Zsigmondnak is az útját Svédországból Krakkó felé. A másik útirány Krakkó felé vezetett; s ennek követezése azzal a reménnyel kecsegtette őt, hogy a koronázási várost hatalmába ejtvén, egy csapással törje meg az ellenpárt főerejét, a mely Krakkóra támaszkodott. Szerencsétlenségére az utóbbira határozta el magát s Ratiboron, Olkuszon keresztül, a hol lengyel csapatok csatlakoztak hozzá, okt. 16-án 11,000 emberrel Krakkó alá érkezett, s azt tüstént ostromzár alá fogta.²⁾

Krakkó, a régi koronázási város, a Jagellók székhelye, virágzó és jól megerősített város volt akkoriban. — Elővárosai közül a sziléziai határ felé fekvő Kleparz rögtönzött erődítéseinek lázasan dolgoztak, s a védelem élére, itt a legveszélyeztettebb ponton, maga Zamoiski állott. Nem csekély horderejű elhatározás volt az is, hogy a közeli falvakat mind felégették, hogy azok az őszi idő viszontagságai ellen az ostromló seregek menedéket ne nyujthassanak. A körülrzárolt városban ott volt Báthory András bibornok is, a ki segélyadásra sürgette levél által unokaöcsését az erdélyi fejedelmet.³⁾ A védők elszántsága s Miksa főherczeg határozatlansága mentette meg a fenyegetett várost. Miksa ugyanis alkudozásokkal vélvén czélt érni, nem használta fel mindjárt megérkezése után a legjobb alkalmat s a kedvező időjárást;⁴⁾ s pár nap mulva, megeredvén az őszi esőzés, a hadműveleteket nagyon megnehezíté.

Pedig hiába reménykedett az ellenpárt engedékenységében; éppoly hiába várta párthívei tömeges csatlakozását s hiába a császár segítségét. Főhadiszállását a szomszédos Mogila faluban, a szép nagy kolostorban ütvén fel (a hol Báthory István is első nagyobb pihenőjét tartá Lengyelországba menetelekor), ottan közel öt hetet hiábavaló alkudozásokkal és eredménytelen csatározásokkal töltött el.

1) Ciampi id. m. 51. l.

2) A várak sem voltak mind megvéve háta megett. Rabenstein várnagya Holubek Gábor (Bielski kronikája 70. l. szerint) azt felelte volna neki, hogy *most már lengyelek között van, s azokkal nem lehet úgy bánni, mint az övével.*

3) Báthory András e levele Báthory Zsigmondhoz, megvan a bp. egyet. könyvtárban.

4) Heidenstein id. m. 270. l.

Követeket küldözgetett a városba, írt a tanácsnak, a káptalannak, az egyetemnek; ¹⁾ de egyik válasza sem volt rá nézve kedvező.

Végre belátta Miksa főherceg, hogy reményeiben csalódott s most már csak a tisztességes visszavonulást szerette volna magának biztosítani; ²⁾ de semmi engedményt sem tudott nyerni a városbeliektől s a Zsigmond koronázására oda gyülekező rendektől, a kik Zamoiskival élükön föltétlen visszavonulást kívántak. Ily viszonyok között tehát Miksa is országgyűlést hirdetett nov. 16-ára Mogilá-ba, melyen a táborában levő lengyeleken kívül senki sem jelent ugyan meg, de azért az u. n. convent a wislicai végzések visszatorklásául hazaárulónak nyilatkoztatta ki a Miksa-ellenes pártot s mindenkit fegyverre szólított fel ellenük.

De ez legkevésbé sem változtatott az osztrák-párt reménytelen helyzetén; az ellenpárt, ereje érzetében, gúnymosolylyal fogadta a hangzatos határozatokat és fenyegetőzéseket.

A nemzeti párt önérzetét nagyban emelte s Miksa kényes helyzetét még inkább válságossá tette vetélytársának, Zsigmondnak közeledése Krakkó felé. Zsigmond ugyanis nov. 7-én már Piotrkowban volt, a honnan a császárnak is írt, a Lengyelországban okozott károkért reá hárítván a felelősséget. ³⁾

Miksa előtt, most már egyéb választás nem állott, mint vagy ostrommal kísérteni meg a daczoló főváros elfoglalását, vagy szégyenszemmel elvonulni alóla. Az utolsó erőfeszítésre határozta magát. Nov. 23-án kora hajnalban Zborowski János vezérlete alatt rohamot intéztetett Kleparz előváros ellen. A heves támadás már-már sikerre vezetett, midőn a kancellár maga személyesen állott a védők élére, s viasztorította a benyomulókat, s a külvárost felgyújtatván, ⁴⁾ a falak között minden további harcztot lehetetlenné tett. Ő maga pedig nem késett kirohanást tenni a sánczok mögül s nyílt csatában támadni meg a falakon kívül álló egész sereget.

¹⁾ Az egyetem választát közli *Mayer* id. m. 106. l. Az egyetem azt is bizonyítgatja, hogy nem úgy adták elő a varsói választást a főhercegnek, mint a hogy történt.

²⁾ Heidenstein id. m. 271. l.

³⁾ A levél közölve Ciampi-nál az Anonymus id. m. 64. l.

⁴⁾ *Miksa levele* a császárnak nov. 30-ról (a bécsi cs. államtban) „das Feuer so gewaltigen Rauch gegeben, dass man einander nit wol sehen khonte....“

Zamoiski bátor elszántsága és erélyes támadása megtörte Miksa erejét, a ki 1500 halottat hagyva hátra a csatatéren, vesztette el eme döntő ütközetet. A főherceg, miután hadállása Krakkó alatt tarthatatlanná lett, sietett visszahúzódni a sziléziai határra. Krzepicénél állapodott meg, a hol a telet tölteni szándékozott.¹⁾

A míg Krakkó alatt ezek történtek, Zsigmond lassan, de biztos léptekkel közeledett a koronázási város felé. A lengyel követség a választás után sietett őt hazájában felkeresni s ő nem habozott a felajánlott királyságot tüstént elfogadni s útra kelni. Okt. 7-kén az olivai kolostorban esküdött meg a választási feltételekre, okt. 11-én a danczkai Szt. Domokos templomban vette át a választási diplomát; decz.9-én tartotta fényes bevonulását Krakkóba örömtől újongó párthivei között s decz. 27-én a primás által királylyá koronáztatott. Az új király a koronázás megtörténtéről rögtön értesítette a császárt, Miksa főherceget s a német birodalmat. De Miksa mindezek daczára továbbra is megmaradt várakozó helyzetében a határszélen, most már Welun-nál ütvén fel tábort.

Zamoiski a koronázási ünnepélyek után mindaddig nem akart nyugodni, míg hazáját egészen fel nem menti, meg nem szabadítja az idegen hadaktól, s le nem csillapítja a pártviszályt. Az országgyűléstől felhatalmazást kért, hogy Miksa ellen hadat vezessen, a mivel annál is inkább sietniök kellett, mert Miksa egyik kapitánya Lubló várát elfoglalta s így a szepesi városok felől újabb támadástól lehetett tartaniok. Felvillanyozta a koronázott király pártját az Erdélyből küldött (mintegy 2000 főnyi) segédcsapat megérkezése is, Báthory Boldizsár, Bornemissza János és Király Albert vezérlete alatt.²⁾ Viszont Miksához is érkezett magyar segítség, mintegy 1500 főnyi, a királyi hadakból, Prépostvári Bálinttal élükön.³⁾

Miksa nem várta a támadást s meglepetése nem csekély volt,

¹⁾ *Heidenstein* id. m. 279. l. „in Poloniae finibus hyberna habere constituisset, Krzepiciam exercitum ducit; fossisque et opere oppido communito, eo loco auxilia expectare constituit.

²⁾ *Heidenstein* 279. l. Balthasar Battoreus cum Transylvanicis auxiliis a Sigisnumdo principe Trans. venerat. Creberrimis litteris Zamoiscius ea efflagitabat. Venere... equites octingenti... et pedites mille ducenti.

³⁾ *Heidenstein* 280 l. Kellett jönni Maximiliánhoz „Copia Moravica duorum millium... tum Ungarica mille identidem quingentorum circiter peditum cum Valentino Propostwari (!)“

midőn egyszerre Zamoiski seregét maga előtt látta. Szerette volna a harcot kikerülni s osztrák területre húzódtott vissza, azt híván, hogy hadizenet nélkül a kancellár oda követni nem fogja. De csatlakozott. Zamoiski elég hadizenetnek tartotta a wislicai végzéseket, s elég oknak az osztrák határ átlépésére a Miksa előbbi támadását. Miksának így akarata ellenére is el kellett fogadnia a csatát 1588. jan. 24-én Bicsin alatt.¹⁾

Mind a két sereg vitézül harczolt s a különös véletlen úgy akarta, hogy mind a középben, mind a szárnyakon magyar magyarral, német némettel, lengyel lengyel ellen harczolt. „A magyarok elkeseredéssel harczoltak mindkét részen — mondja egy lengyel történetíró — kiabálás s káromkodás anyanyelvükön (!) töltötte meg a levegőt.“²⁾ A győzelmet jórészt az erdélyi segédsereg döntötte el.³⁾

Miksa serege legyőzetett; a főherczeg vérmes reményeit, melyekhez oly görcsösen ragaszkodott, a vesztett csata foszlányokra tépte. De nemcsak a csatát s vele a lengyel koronát vesztette el: a keserűség poharát fenéig kellett ürítnie. A győztes Zamoiski Bicsin városát, a hová a főherczeg menekült, hirtelen körülfárta s lövetni kezdte.⁴⁾ S a főherczeg nem menekülhetett: meg kellett adnia magát. Zamoiski nem kegyelmezett s tette légyen akár hiúságból, hogy diadala teljes legyen, akár azért, mert csak abban látta az állandó béke zálogát, határozottan kívánta, hogy a főherczeg elfogatni engedje magát, vezéri szavára igérvén, hogy királyfihoz méltó bánásmódban fog részesülni.⁵⁾

¹⁾ *Prépostvári* a császárhoz (1588. febr. 29.) írott levelében (bécsi titk. lt.) említi, hogy a seregben nagy volt az egyenetlenkedés a tisztek s a külön nemzetiségű katonák közt „Poloni in pugna primi esse, ac sibimet ipsis pugnare voluerunt, itidem Germani, Hungarique etiam postremi esse noluerunt...“

²⁾ Caro id. m. 126. l. „Die Ungarn kämpften mit Erbitterung auf beiden Seiten: Geschrei u. Flüche in der Muttersprache (!) erfüllten die Luft.“ Mintha a magyar huszár más nyelven is tudna káromkodni; külföldön tán úgy illenek?!

³⁾ Seniawski id. m. 95. l.

⁴⁾ Bicsin ostromáról van egy szemtanu leírása „Verzeichniss von einer glaubwirdigen Person...“ Mayer id. m. 380 l.

⁵⁾ *A Zamoiski levele Miksához* jan. 24-éről a bécsi cs. és kir. titkos állampapleltárban. (Polonica oszt.) „Non elatione animi, sed studio pacificandae patriae hoc requiro, ut ser. Archidux ad me sese conferre velit in custodiam ejusmodi, quae dignitati Archiducali et homini tam excelsae familiae convenit...“ (Majdnem szószerint *Heidensteinnál* id. m. 282. l.)

Miksa nem tehetett egyebet: az ostromlott városból főemberei élén a Zamoiski táborba lovagolt, a ki hadi fogolyként vitte magával Lengyelországba.

*

Miksa főherczeg, a „választott lengyel király“, most már mint vetélytársának foglya, Lengyelországban a legnemesebb bánásmódban részesült: a krasnistawi kastélyba internáltatott, hol ellenfele, Zsigmond király is meglátogatta. Fogsága sokáig tartott. Csak két év múltán jött létre a *beudzin-beuthen*-i egyzség¹⁾, mely megalázó volt ugyan Ausztriára, de a főherczeg szabadságát visszaadta. Ő azonban a nélkül, hogy a békepontokra megesküdött volna, titokban szökött vissza hazájába és sokáig használta még azután is a „választott lengyel király“ czímet s fentartotta érintkezését pártja töredékeivel még azután is. Míg végre (miközben Anna gráci főherczegnő a Zsigmond király nejévé lett) 1598. május 8-án ő is letette az esküt²⁾ a békepontokra és felhagyott a királyi czím viselésével.

*

Igy szenvedett hajótörést a XVI. század végén háromszor egymásután a Habsburg-ház törekvése a lengyel trón elnyeréseért. A lengyelek féltették Ausztriától függetlenségüket, szabadságukat, s hogy nem ok nélkül, a két század múltán bekövetkezett szomorú események eléggé bebizonyították. Mert Lengyelország önállóságának egyik sirásója végre is a lengyel örökségre régóta álítózó Ausztria lón.

¹⁾ A békeszerződés közölve van egész terjedelmében *Dogiel*: Codex diplomaticus-a I. kötete 233 lapján.

²⁾ Az erre vonatkozó oklevél megvan a bécsi cs. és kir. államlevéltár *Polonica* osztályában.